Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta

AI FI 207/2022
8.12.2022

AMNESTY INTERNATIONAL SUOMEN OSASTO

Hietaniemenkatu 7 A
00100 Helsinki
P: 09 8562 0600
E: amnesty@amnesty.fi
W: amnesty.fi

Kirjalliset kommentit sosiaali- ja terveysvaliokunnan kuulemisessa 2.12.2022 esitetyistä kysymyksistä (HE 189/2022 vp)

Amnesty International Suomen osasto oli kuultavana sosiaali- ja terveysvaliokunnan kokouksessa perjantaina 2.12.2022 hallituksen esityksestä uudeksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta (HE 189/2022 vp). Kuulemisen päätteeksi esitettiin kysymyksiä ja käytiin keskustelua sukupuolen juridisen vahvistamisen menettelytapaan, translasten ja -nuorten tilanteisiin sekä naisten oikeuksiin liittyvistä näkökohdista.

Kuulemista varten laaditun lausunnon lisäksi Amnesty välittää valiokunnalle kirjallisena tiedoksi seuraavat huomiot, jotka pohjautuvat erityisesti etäkokouksen osallistujille jaettuun yleisimpiä translakia koskevia kysymyksiä käsittelevään verkkoartikkeliimme.[1]

1. Miksi juridinen sukupuoli pitää voida vahvistaa omalla ilmoituksella?

Henkilön itse määrittelemä sukupuoli-identiteetti on keskeinen osa identiteettiä. Oikeus oman sukupuoli-identiteetin viralliseen vahvistamiseen sisältyy ihmisoikeussopimusten turvaamiin oikeuksiin lain edessä tunnustetuksi tulemisesta, yksityiselämän suojasta ja koskemattomuudesta. Se liittyy olennaisesti myös henkilön vapauksien turvaamiseen, syrjimättömyyden suojaan ja terveyttä koskeviin oikeuksiin.

Sukupuolen moninaisuutta koskevat kansainväliset ihmisoikeusnormit ovat alati kehittyviä, ja niiden saralla on otettu suuria harppauksia viime vuosien aikana. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on todennut valtioita oikeudellisesti sitovissa ihmisoikeusvalitusten ratkaisuissaan vaatimusten lisääntymiskyvyttömyydestä ja sukupuolenkorjausleikkauksista loukkaavan Euroopan ihmisoikeussopimusta, mutta jättänyt valtioille harkintavaltaa muihin sukupuolen juridisen vahvistamisen ennakkoehtoihin kuten diagnoosivaatimukseen ja lääketieteelliseen arviointiin liittyen. Päätöksessään A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska (2017) EIT kuitenkin huomioi, että transihmisten psykopatologisointi uusintaa heihin kohdistuvaa stigmatisointia.

EIT:n ratkaisukäytäntöjä ja muuta ihmisoikeusnormistoa analysoivan tuoreen Euroopan neuvoston (EN) raportin mukaan diagnoosivaatimuksiin suhtaudutaan kasvavassa määrin kriittisesti, sillä ne eivät ole yhteensopivia transihmisten täyttä depatologisointia korostavien kansainvälisten kehityskulkujen kanssa. Raportin mukaan kansainväliset toimijat ja asiantuntijat ovat korostaneet tarvetta kaikkien transihmisten patologisoinnin muotojen täysimääräiseen poistamiseen mukaan lukien lääketieteellisten tai muiden asiantuntijoiden arvioinnin pitämistä sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtona. Tämä on

[1] Amnesty International Suomen osasto (2022) Itsemääräämisoikeus nyt! Miksi ja miten translaki tulee uudistaa?

myös kehityskulku yhä useammassa EN:n jäsenvaltiossa, jotka ovat viime vuosina uudistaneet sukupuolen juridista vahvistamista koskevaa lainsäädäntöään.[2]

On tärkeää huomioida, että vuonna 2017 EIT viittasi päätöksessään tuolloin voimassa olleeseen Maailman terveysjärjestön ICD-10-sairausluokitukseen, jossa sukupuolen moninaisuuteen liittyvät diagnoosiluokitukset ymmärrettiin yhä mielenterveyden häiriöinä. Vuoden 2022 alussa globaalisti voimaan astuneessa uudessa ICD-11-luokituksessa sukupuolen moninaisuus on depatologisoitu, ja siihen liittyvät luokitukset on siirretty osaksi seksuaaliterveyden luokkaa.

Useat muut kansainväliset ihmisoikeustoimijat ovat kehottaneet valtioita toimimaan EIT:n ratkaisukäytäntöä laajemmin, jotta sukupuolen juridinen vahvistaminen todella perustuisi yksilön itsemääräämisoikeuteen. Viime vuosina näin ovat linjanneet muun muassa Euroopan komissio, Yhdistyneiden kansakuntien (YK) sateenkaariasiantuntija, YK:n ihmisoikeussopimuksia valvovat komiteat sekä ihmisoikeusnormeja sateenkaarinäkökulmasta tulkitsevat Yogyakartan periaatteet.

Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että sukupuolimerkinnän muuttamisen tulee täysi-ikäisten kohdalla tapahtua puhtaasti henkilön omalla ilmoituksella. Vain henkilöllä itsellään on valta määritellä oma sukupuolensa, ja valtioiden vastuulla on tunnustaa tämä virallisesti.

Ajantasaisten ihmisoikeusnormien mukaan:

- Sukupuolen juridisen vahvistamisen prosessin on oltava nopea, läpinäkyvä ja helposti saavutettavissa.
- Valtioiden ei tule asettaa ennakkoehdoiksi lääketieteellisiä tai psykologisia toimenpiteitä ja diagnooseja, ehdotonta ala- tai yläikärajaa, taloudelliseen asemaan, terveydentilaan, siviilisäätyyn tai vanhemmuuteen perustuvia rajoitteita eikä täysi-ikäisten osalta minkään kolmannen osapuolen mielipidettä.
- Vaihtoehtoja sukupuolimerkinnöiksi on oltava useita, ja niiden tulee tunnustaa ei-binääriset identiteetit.

2. Miksi sukupuolen juridisen vahvistamisen tulee olla mahdollista myös lapsille ja nuorille?

Lapsen tunne omasta sukupuoli-identiteetistään kehittyy useimmiten 2–3 vuoden iässä. Lapsi tai nuori ei pysty tahdonalaisesti vaikuttamaan siihen, mihin sukupuoleen hän samaistuu. Euroopan unionin perusoikeusviraston kyselyn mukaan joka viides suomalainen transihminen on oivaltanut jo alle 6-vuotiaana ensimmäisen kerran, että oma kokemus sukupuolesta ei vastannut syntymässä määriteltyä sukupuolta. Kolme neljäsosaa kertoi tunteneensa näin alle 18-vuotiaana.[3]

Nykytiedon valossa on lapsen edun mukaista, että lapsi tai nuori saa identifioitua ja ilmaista sukupuoltaan oman kokemuksensa mukaisesti. Hänelle on annettava tilaa kehittyä ja hyväksyttävä, että käsitys omasta sukupuolesta voi muuttua. Vanhempi tai kukaan muu ei voi ennalta tietää, miten kehitys jatkuu.

On tärkeää kuulla lasta tai nuorta itseään, eikä sivuuttaa hänen kokemustaan omasta sukupuolestaan kategorisoimalla sitä esimerkiksi “ohimeneväksi vaiheeksi”. Lapsen tai nuoren oman kokemuksen ja pohdinnan kieltäminen voi johtaa pitkäkestoisiin mielenterveyden ongelmiin ja traumoihin. Yhteiskunnan ennakkoluulojen vuoksi moni trans- tai muunsukupuolinen lapsi tai nuori ei saa tukea perheeltään tai muilta aikuisilta.

Lapsen tai nuoren sukupuoli-identiteetin, sukupuolen ilmaisun ja niihin liittyvän pohdinnan tukeminen tarjoavat tilaa ja aikaa oman itsensä tutkimiseen. Trans- ja muunsukupuoliset lapset ja nuoret voivat

[2] Euroopan neuvosto (2022) Thematic Report on Legal Gender Recognition.
[3] FRA 2020.

paremmin, jos he saavat elää omana itsenään kannustavassa ja hyväksyvässä ympäristössä. Silloin he voivat tutkitusti yhtä hyvin kuin muut ikäisensä.[4]

Yhtenä trans- ja muunsukupuolisten lasten ja nuorten hyvinvoinnin tukemisen muotona on yleistymässä sosiaalinen transitio, jossa mahdollistetaan jo varhaiskasvatus- tai kouluikäisenä eläminen omaa sukupuoli-identiteettiä vastaavasti. Sukupuolen juridinen vahvistaminen voi sisältyä sosiaaliseen transitioon lakien niin mahdollistaessa. Tämän on havaittu vähentävän itsemurhariskiä ja parantavan psyykkistä hyvinvointia. Sukupuolen juridinen vahvistaminen voi myös suojata transfobian vaikutuksilta.[5]

Tarve toimille trans- ja muunsukupuolisten lasten ja nuorten hyvinvoinnin turvaamiseksi Suomessa on akuutti:

- 42 % 15–17-vuotiaista transnuorista on kertonut kohtaavansa syrjintää vuoden aikana.[6]
- 11 % sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista kokee koulukiusaamista vähintään kerran viikossa.[7]
- Myös trans- ja muunsukupuolisia lapsia ja nuoria tukevat perheet voivat kohdata syrjintää tai sen pelkoa.

3. Millaisia kansainvälisiä esimerkkejä lasten ja nuorten sukupuolen juridisesta vahvistamisesta on?

Kansainvälinen ihmisoikeusjuridiikka suojaa trans- ja muunsukupuolisia lapsia ja nuoria sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvalta syrjinnältä. Aivan kuten aikuisilla, lapsen omasta identiteetistä ja ilmaisusta eroava sukupuolimerkintä aiheuttaa vaikeuksia arkisissa tilanteissa sekä altistaa syrjinnälle. Sukupuolimerkintä näkyy esimerkiksi koulun rekistereissä, jolloin lapsi tai nuori voi jatkuvasti joutua selittelemään itseään koulun aikuisille sekä muille lapsille ja nuorille.

YK:n sateenkaariasiantuntija on todennut raportissaan, että kieltäessään kategorisesti sukupuolen juridisen vahvistamisen alle 18-vuotiailta valtiot altistavat heidät syrjinnälle, väkivallalle, vainolle ja hyväksikäytölle. Valtioilla on velvollisuus turvata sukupuolen juridisen vahvistamisen prosessissa YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen sisältyvät oikeudet kuten lapsen edun huomioiminen ja lapsen kuuleminen häntä koskevissa päätöksissä.[8]

Ihmisoikeusnormit edellyttävät, että sukupuolen juridisen vahvistamisen tulee olla mahdollista ilman ikään liittyviä rajoituksia. Näin ovat linjanneet esimerkiksi Euroopan komissio, Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous sekä Yogyakartan periaatteet. Myöskään lapsen tai nuoren sukupuolen juridiselle vahvistamiselle ei tule edellyttää ennakkoehtoina lääketieteellisiä toimenpiteitä tai diagnooseja.

Kansainvälisesti yhä useampi valtio on uudistanut sukupuolen juridista vahvistamista koskevia lakeja lapsen oikeuksia kunnioittaviksi. Esimerkiksi Islannissa laki mahdollistaa sukupuolimerkinnän korjaamisen omalla ilmoituksella 15-vuotiaasta lähtien ja nuoremmilla huoltajan suostumuksella. Norjassa tämä onnistuu omalla ilmoituksella 16-vuotiaasta lähtien ja 6–15-vuotiaana huoltajien suostumuksella. Lisäksi lait sisältävät menettelytavat lapsen edun varmistamiseksi mahdollisissa ristiriitatilanteissa.

---

[4] Ks. Seta (2018) Moninaiset lapsemme -raportti.
[5] Ks. Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus (2021) Transnuoret ja itsemurha -tutkimuskatsaus; Seta (2018) Moninaiset lapsemme -raportti.
[6] FRA 2020.
[7] THL (2020) Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019.
[8] A/73/152.

Tukemamme Trans ry:n Oikeus olla -kansalaisaloitteen tavoitteet lapsen oikeuksien turvaamiseksi ovat:

- Sukupuolen juridisesta vahvistamisesta tulee ilmoitusasia 15 vuotta täyttäneille.
- Alle 15-vuotiaalta edellytetään huoltajan tai muun laillisen edustajan suostumusta sukupuolen juridisessa vahvistamisessa.
- Mikäli huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa, lapsen edun turvaamiseksi voitaisiin nimittää edunvalvoja.

Ehdotettu malli vastaisi pitkälti nykyistä nimilakia ja yhdenmukaistaisi sukupuolen juridista vahvistamista koskevia ikäkäytäntöjä.

4. Vaikuttaako lakimuutos naisten oikeuksien toteutumiseen?

Naisten ja transihmisten oikeuksien edistäminen ei sulje toisiaan pois. Pikemminkin nämä oikeudet risteävät monin tavoin toisiinsa. Transnaiset ovat naisia, ja ihmisoikeusnormit painottavat naisten moninaisuuden tunnistamista kaikessa naisten oikeuksia edistävässä työssä. Esimerkiksi naisiin kohdistuvan väkivallan torjunnassa on tunnistettava transnaisten kohtaaman väkivallan ja tuen tarpeiden erityispiirteet[9].

Translakejaan itsemääräämisoikeutta kunnioittavaksi uudistaneissa maissa ei ole huomattu lakiuudistusten johtavan merkittäviin väärinkäytöksiin. YK:n sateenkaariasiantuntija on todennut, että mediakeskusteluissa esitettyjen erityisesti cisnaisiin kohdistuvien väärinkäytössyytösten faktapohja on usein kyseenalainen. Cisnaisilla viitataan naisiin, jotka on syntymässä määritelty tytöksi.[10] Mahdolliset yksittäiset väärinkäytökset eivät ole syy estää ihmisoikeuksien suojaamista, vaan oikeustieteen asiantuntijat ovat korostaneet väärinkäytösten olevan raskauttavia tekijöitä tekijän syyllisyyttä tai tuomiota harkittaessa.

Transihmisiin ja erityisesti transnaisiin kohdistuvat keksityt uhkakuvat perustuvat haitallisiin ja stigmatisoiviin stereotypioihin. YK:n sateenkaariasiantuntijan mukaan tällaiset väitteet pikemminkin ylläpitävät transihmisiin kohdistuvaa väkivaltaa ja voivat täyttää vihapuheen kriteerit.[11]

Cis- ja transnaisten sekä muiden transihmisten kokemalla syrjinnällä ja väkivallalla on paljon yhteisiä nimittäjiä. Näihin puuttumiseksi on muutettava yhteiskunnan pitkään rakentuneita sukupuolten välisiä epätasa-arvoisia valtasuhteita ja purettava ahtaita sukupuolinormeja. Hyviä askelmerkkejä tälle matkalle ovat niin translain uudistus kuin matalan kynnyksen tukipalvelujen lisääminen naisiin kohdistuvan väkivallan kokijoille.

Lisätietoja antaa:

asiantuntija Matti Pihlajamaa, matti.pihlajamaa@amnesty.fi

[9] Amnesty International Suomen osasto (2021) Onko reitti selvä? Naisiin kohdistuva väkivalta ja ihmisoikeusvelvoitteiden toteutuminen kunnissa.
[10] A/76/152.
[11] A/76/152.